

FENER'DE DİL VE ZİHNİYET 17. — 18. YÜZYIL¹

Aleksandra SPHİNİ

Çalışmanın amacı 17. ve 18. yüzyılda ve özellikle Yeni Yunan Aydınlanma dönemi olarak bilinen dönemde, yani 1774'den sonraki yıllarda İstanbul'daki ayrıcalıklı toplumsal tabakaların dilinin ve zihniyetinin incelenmesidir. Temel kaynak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik çevresine girmiş olan Atina kökenli P. Kodrikas'ın günlüğüdür. Günlük (Ephemerides), on yıllık kritik bir dönem olan 1787-1797 yıllarını kapsamakta, günlük yaşam ve yazarıyla çevresinin ideolojisini ortaya koymakta, ama aynı zamanda zamanın okumuşlarının ve Fenerliler çevresinin kullandıkları dil konusunda da değerli bilgiler sunmaktadır. Araştırma, dil ve içerik açısından günlüğün ayrıntılı bir incelemesini kapsamaktadır. Bunun sağlanması için metin özel bir program ile bilgisayara geçirilmiştir; metnin bütün sözcükleri, farklı biçimleri, ne sıklıkta kullanılmış oldukları verilmekte ve ayrı bir liste halinde de bu sözcükler içerikleri ile gösterilmektedir. Kodrikas'ın günlüğünden elde edilen veriler, birçok kez, daha iyi bir değerlendirmenin sağlanması için başka kaynaklarda elde edilmiş bu tür verilerle karşılaştırılmışlardır. Bu tür kaynaklar ve günlükler zamanın yada daha eski dönem Fenerliler çevresi kimselerindir: A. Maurokordatos, K. Dapontes, I. Karyophylles (17. yüzyıl sonu), K. Karatzas, N. Rinnitsianes, III. Kallinikos (18. yüzyıl sonu), E. Knezes. Ayrıca aynı çevrenin başka metinleri ile de karşılaştırmalar yapılmıştır: bu toplumun resmi görüşünü dile getiren Patrikhane'nin, dragomanların ve voyvodaların yönetimle ilgili yazınlarına ve değişikliklere daha açık olan şiirler ve edebiyat metinleri gibi. Günlüklerin içeriğine benzer Aydınlanma metinleri ile de kıyaslamalar yapılmıştır. En nihayet "Makrygiannes'in

(1) Bu yazı, Haziran 1991 tarihinde, Paris Üniversitesi I'de Pantheon - Sarbonne'de savunulmuş olan "P. Kodrikas'ın Günlüklerine ve Başka Fenerli Yazılara göre 17.-18. Yüzyıllarda Fener'de Dil ve Zihniyet" adlı doktora çalışmasının özetidir; Yunanca'da H. Millas tarafından çevrilmiştir.

Anılar"ı ile de, özellikle resmi-halk dilleri arasındaki kullanımla ilgili bir kıyaslamaya gidilmiştir².

Çalışma üç bölümden oluşmakta olup en önemli bulgular şöyledir:

Birinci bölümde günlüğün içeriği, inceleme yöntemi anlatıldı ve istatistik veriler değerlendirildi. Kullanılan sözcük listelerinin incelenmesi, dilin zenginliğini sergilemiştir; bu konuda geniş bir kullanım yelpazesi ve sıklığıyla bir kez kullanılan sözcükler ve ifadeler görülmüştür. Yazarın en özlü ifadeye, yani fiilin dinamik işlevine önem veren halk dilinin ifadeleri yerine, en "logia" ifadeye doğru bir eğilimi izlenmiştir³. Aşırılığa, güzele ve tatlılığa doğru ve *kabalıktan* kaçan bir eğilim sergileyen sıfat ve zarfların kullanımı, derin düşünce ve gözlem gücü gösteren fiiller gibi siktir; eylem, karar ve kararlılık gösteren fiillerin kullanımı ise daha azdır. Dinamizm gösteren fiillerin açık bir biçimde çoğunlukta olduğu Markygiannes'in metni ile kıyaslandığında, bu metin, "aydınlık" (logios'lar) ile halk tabakaları arasındaki var olan ve onları belirleyen bütünüyle farklı bir söylem görülmektedir.

İkinci bölüm dil analizini içermekte, gramer ve sentaks ile sözcük seçimini sunmakta ve böylece dilin özelliklerini ortaya çıkarmaktadır: bu dil, iki "dili" (logia ve halk) içermekte ama ağıdalı dile doğru bir eğilim göstermektedir. Farklı ve çeşitli biçimlerin kullanımı, tutarlı bir gramer sisteminin izlenmemiş olması, çeşitlemeler ve tekrarlarıyla söze görkem veren ama açıklığa karşı olan, retorik havalı ağıdalı ifade ve barokun özelliği olan abartmalı söylem izleyen analitik cümleler, bu dilin kilise retorisi ile arkaik bir dilin etkisinde kalmış olduğunu göstermektedir.

Günlükteki sözcüklerin katmanlaşması, yani tüm sözcüklerin zamana göre sınıflandırılması önemli iki ek saptamayı da ortaya koymuştur: 1) Yeni sözcük üretimi (neoloji) sınırlı olup "gösteriş neolojisi" olarak değerlendirilebilir; yani eski sözcüklerin üzerinde küçük biçim yada anlam farklılaşmalarına girilmiş ve daha çok kimi retorik gereksinmelere yanıt veren ama yaşamın gerçek gereksinmelerini karşı-

- (2) Makrygiannes, 1821 Yunan İhtilali komutanlarından olup anıları Çağdaş Yunanca'nın ilk ve en güzel yazılı örneklerinden sayılır. Bu anılarla ilgili ayrıntılı ve çok yönlü araştırmalar yapılmıştır. (Çevirenin notu).
- (3) Günümüze dek Yunanca'da çifte dil geleneği vardır. Halk dili (dimoteke) yüzyıllardan beri günlük yaşamda ve edebiyatta geçerliken, Fenerliler ve sonraları "aydınlık" yapay sayılan bir dili, özellikle yazı dili olarak "logia", "kathareusa" v.b. dilini kullanmışlardır. (Çevirenin notu).

lamayan birçok birleşik sözcük yaratılmıştır. Sınırlı olarak davranış (politismos / uygarlık, barbaroteta / yabanilik gibi), duyarlılık, monarşinin eleştirisi, yeni buluşlar alanında kimi yeni gereksinimleri karşılayan sözcükler de görülmüştür. 2) Yabancı sözcüklerin ve yeni bir uygarlığın bu dile geçmesi. Yabancı kökenli sözcükler tüm sözcük dizinin % 11'ni oluşturmaktadır. Bu oran öteki metinlerle kıyaslandığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu yabancı sözcüklerin çoğu Türkçe'den ve Avrupa dillerinden gelmez; Romence'den gelme sözcükler azdır. Avrupa dilleri (Latince, Ortaçağ ve çağdaş İtalyanca, Fransızca gibi) kökenli sözcükler üzerinde derinlemesine bir inceleme yapılmış ve Fransızca'nın etkisi açık bir biçimde saptanmıştır. Fransızca'nın ama İtalyanca'nın da gittikçe artan yeni sözcük etkisi Fenerli çevrenin başka metinlerinde de izlenmiştir. Yabancı sözcükler ayrıca biçimbilimsel ve anlambilimsel yani Yunanca'ya mal edilme nasıl sağlandığı açısından ve konu açısından (tema alanı) da incelenmiş ve böylece yabancı etkisinin hangi alanda ve her alanda hangi dilin etkili olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu yeni alıntılarının geçici mi yoksa Yunanca'da kalıcı mı oldukları araştırılmıştır.

Genel olarak uygarlık etkilerinin güçlü olmadıkları ve yabancı etkilerin yaşamın dış alanlarında (politika, toplum, maddi yaşam) kaldığı ve iç dünyaya ilişmedikleri görülür. Temel etkiler Türkçe'den ve Osmanlı uygarlığından gelmez; Avrupa'nın yeni etkileri daha yaygınlaşmamış ve ne de sistemli bir biçimde dille bütünleşmemiştir; bu o zamanda geçici olarak ödünç alınmış sözcüklerden ve Yunanca'nın gramerine içerilmemiş olmalarından belli olmaktadır. Ama temel teşhis değişmemektedir: Kodrikas'ın günlüğünde, öteki günlüklerde, şiir ve edebiyat ama yönetimle de ilgili metinlerdeki dil zenginliği, Yunanca'nın bir çok düzeyindeki çeşitli ifade kullanılmalarından, ve antik kullanım (arkha, izousa) daha sık olmakla birlikte, yabancı etkilere açık olmasından kaynaklanmaktadır. Sözcük dizimi alanında arılığa ve uyuma doğru bilinçli eğitim ancak 19. uncu yüzyılın başlarında ve yönetsel ve kişisel metinlerde görülür.

Üçüncü bölümde, politika, toplumsal değerlendirmeler, maddi yaşam, beden, ruh ve düşünce ile ilgili anlayışlar ele alınmıştır. Metnin ve sözcüklerin incelenmesi sonucunda önemli kimi değerlerin, nasıl algılandığını ve özel bir ihtimam gösterilmemiş olan günlükler gibi metinlere nasıl geçirildiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca eski anlayışların Aydınlanma'nın çağdaş değerlerin ve anlayışlarıyla nasıl kaynaştıkları da ortaya koyulmuştur. Böylece, kralın kutsal kimliği mitosunun

bütünüyle yok olamayışı ile eski ahlak alışkanlıklarının süregelmesi, monarşinin eleştirisi ve Fransız Devrimi'nin kabulü ile birlikte; krallık ideolojisinin basmakalıp sözleriyle devlet ideolojisinin soyut söylemi ve Fransız Devrimi jargonu yan yana; bir yanda lüks ve gösteriş, öte yandan ölçülü olma ve düzen bir arada; astroloji ve rüya tabirleri yanında doğa olaylarının bilimsel açıklamaları birlikte var olabilmektedirler. İlkece serbest bir ahlakın kabul edilmesi, Kilisenin tutucu ahlakından gerçek bir özgürleşmeyi sağlayamamaktadırlar. Bütün bunlara karşın gene de aşırı saygı, dinsel aşırılık olarak değerlendirilmekte ve batıl itikatla belaların kaynağı olarak algılanan cehalet ve okulsuzlukla özdeşleştirilmektedir. Ayrıca eğitim görmenin değeri vurgulamakta, soylu bir kökene sahip olma ise. Osmanlı yönetiminde önemli bir yere sahip olmaya yada zenginliğe oranla ikincil bir rol oynamaktaydı. Bunlara ek olarak toplumsal erdeme ve kültür ile toplumsal saygınlığı bir arada bulunduranlara önem verilmektedir. Eski günlüklere oranla yeni bir şey, duygusal dünyaya, romantik öncesi melankoli duygusuna ve can sıkıntısına sık göndermelerdir. Algılama (akıl, ruh, düşünce v.b.) ile ilgili sözcük seçiminin incelenmesi, akıl ile ruh aklın işlevi ile duygu arasında var olan bocalamayı ve bunların sınırlarının belirsizliğini göstermiştir; ama eğilim duygudan yanadır.

Kısaca özetlendiğinde, Kodrikas'ın günlüğünün incelenmesi, dilde olduğu kadar ideoloji ile zihniyette de "logia" ve halk, geleneksel ve yeni öğelerin karışımını göstermiştir. Bu günlük, Fenerli toplumun içinde olan, ama aynı zamanda "helenbizans" kültürü ile egemen Osmanlı etkileri içinde bir denge bulmuş olan ve Aydınlanma felsefesinin ağır etkisi altında kalmış bir insanın portresini ortaya çıkarmaktadır. Bu insan, "batılılaşma" döneminin "bizans-sonrası" tipidir; gelenekle yenilikler, feodal anlayışın aşırılığı ve lüksü ile serbestliğin ve ölçülü olmaya ve düzeye önem veren neoklasik burjuva anlayışın arasında bocalamaktadır.

Çeviren: Herkül MİLLAS